

KUNDE NÅGOT ANNAT HA HÄNT?

De flesta av oss tar nog för givet att världen *kunde* ha varit på något annat sätt än den faktiskt är. Vi tror t.ex. att Mitt Romney kunde ha varit president i USA år 2016 i stället för Barack Obama. Vi tror att en tärning som vid ett visst kast visade en sexa kunde ha visat en femma i stället. Och att det kunde ha regnat mycket mer än det gjorde förra sommaren. Och att Hitler kunde ha anfallit Sverige år 1943. Men det finns gränser för hur annorlunda världen kunde ha varit: vissa varianter är helt enkelt *omöjliga*. Världen kunde t.ex. inte ha innehållit fyrkantiga cirklar och kanske inte ens gifta ungarlar eller vatten som inte innehåller väteatomer. Däremot kunde kanske naturlagarna och naturkonstanterna ha varit annorlunda än de är.¹ Då kunde det kanske också ha funnits odödliga människor, talande åsnor och partiklar som färdas snabbare än ljuset. Kanske till och med en allsmäktig gud? Riktigt var gränserna går för hur världen kunde ha varit är nog oklart, men det verkar ändå ganska klart att den kunde ha varit annorlunda än den är.

Ja, så tänker nog många av oss, mer eller mindre explicit – men *vet* vi verkligen att världen kunde ha varit annorlunda än den faktiskt är? Vi har fått lära oss att den kunde ha varit annorlunda, vilket kan förklara att vi normalt också tror det. Men har vi några förnuftiga skäl att tro det?

1. GENERELLA SAMBAND OCH ENSKILDA HÄNDELSER

Det som på senare tid framför allt har diskuterats av filosofer, när det gäller vad som *kunde* ha varit fallet, eller vad som är nödvändigt respektive möjligt, är generella samband, speciellt identitetsrelationer. Som t.ex. att vatten är H_2O och att Aftonstjärnan är identisk med Morgonstjärnan. Och man har frågat sig om det är möjligt eller till och med nödvändigt att psykiska fenomen som önskningar och trosuppfattningar är elektrokemiska processer i hjärnan.

Här ska jag inte främst intressera mig för sådana frågor. Jag ska i stället fokusera på enskilda händelser, sådana som är knutna till en viss tidpunkt eller ett visst tidsintervall, t.ex. att Mitt Romney inte blev president 2013 eller att det var ovanligt soligt i somras. Och närmare bestämt ska jag intressera mig för *kontrafaktiska* händelser, sådana som inte

1. Naturkonstanterna är sådant som (storleken av) ljusets hastighet, den starka kärnkraften, Plancks konstant och elektronens massa.

inträffar, men som eventuellt *kunde* ha inträffat. Har vi (ibland) några förnuftiga skäl att tro att en given kontrafaktisk händelse *kunde* ha inträffat? Att något annat kunde ha hänt?

Anta att man observerar ett tärningskast med en till synes normal tärning och att tärningen stannar så att den visar en sexa. Har man därmed också observerat att det *kunde* ha blivit en femma? Ser man det? Nej, vad man ser är väl sådant som att själva kastet tycks vara helt normalt, att tärningen verkar vara symmetrisk och att en av de sidor som inte kom upp har fem prickar. Men är det detsamma som att det *kunde* ha blivit en femma?

2. VAD BETYDER "KUNDE"?

Vad menar vi egentligen när vi säger att tärningen "kunde" ha visat en femma, när den faktiskt inte gjorde det? Det ligger nära till hands att tro att vi måste veta vad detta betyder, innan vi kan veta att – eller om – det är sant.

För att ta reda på vad "kunde" betyder kan vi börja med att fråga oss hur vi lär oss att använda detta ord. Jag gissar att vi lär oss det genom att presenteras med *typer* av händelser, som är förknippade med flera olika *utfall*. Ett enkelt exempel är just tärningskast. Ett tärningskast med en normal tärning har sex olika utfall: etta, tvåa, trea, fyra, femma och sexa.² Ett ännu trivialare exempel, som små barn kan förväntas råka ut för, är att man trillar omkull. Ibland slår man sig och ibland slår man sig inte. När man inte slår sig, så kan man ändå få höra någon vuxen säga: "Du *kunde* ha slagit dig". Och då tror man kanske just det. Att man kunde ha slagit sig.

Men här verkar det finnas två olika tolkningsmöjligheter. (A) Att man "kunde" ha slagit sig betyder kanske bara att när händelser av denna *typ* inträffar – dvs. när man trillar omkull – så händer det ibland att man slår sig. Detta är ett rent *statistiskt* och icke-modalt påstående, som kan testas med vanliga empiriska metoder. Statistiska eller rent deskriptiva tolkningar av påståendet att tärningen vid ett visst kast "kunde ha visat en femma" är på motsvarande sätt t.ex. följande: "Om man kastar många gånger blir det ibland en femma" eller "En av tärningens sex sidor har fem prickar".

(B) Men även om det är sant att man ibland slår sig när man trillar

2. Detta är ett konventionellt antagande, som kan ifrågasättas. Det finns kanske fler "möjliga" utfall. Exempelvis kunde ett sjunde utfall vara att tärningen exploderar eller aldrig faller ned. Eller att prickarna på sidorna försvinner spårlost – eller blir många fler. Osv. Men sådant bortser vi från, eftersom vi inte tror att det "kunde" ha inträffat. Även om det är *logiskt* möjligt. Det skulle inte strida mot *logikens* lagar.

omkull, så är det ju därmed inte självklart att man kunde ha slagit sig vid just *det* tillfället, när man faktiskt *inte* slog sig. Att man "kunde ha slagit sig" kan emellertid också betyda att man i just *detta* fall – när man trillade, men inte slog sig – kunde ha slagit sig. Detta kan vi kalla för en *modal* tolkning av "kunde". I fråga om tärningskast tror man nog också, med den modala tolkningen, att tärningen i just detta fall, där den visade en sexa, kunde ha visat en femma. Men hur skulle man kunna visa att *det* är sant? Och *är* det verkligen sant? Det är det som är frågan.

I vissa fall är kanske en statistisk eller deskriptiv tolkning av "kunde" mer närliggande än en modal tolkning. Men ingalunda alltid. När man t.ex. säger att Mitt Romney kunde ha vunnit presidentvalet eller att Hitler kunde ha segrat i andra världskriget förutsätter man nog att "kunde" ska tolkas modalt. Men vad innebär det mer bestämt?

3. OLIKA SORTERS MODALA MÖJLIGHETER

Man brukar skilja mellan flera olika slags modala möjligheter, flera olika betydelser i vilka något "kunde" ha varit fallet. Att något är *logiskt* möjligt innebär att det är förenligt med logikens lagar. Om det också är förenligt med alla (andra) "analytiska" eller begreppsliga sanningar, så är det *begreppsligt* möjligt.³ Om det även är förenligt med naturlagarna, kan det kallas *nomologiskt* möjligt.⁴ Vi kan också säga att något är *historiskt* möjligt vid tidpunkten *t*, om det inte bara är förenligt med naturlagarna, utan dessutom med naturlagarna i kombination med allt som har hänt före *t*. Att en tärning, som vid en viss tidpunkt visar en sexa, i stället skulle ha visat en femma är väl nomologiskt, men kanske inte historiskt möjligt. I denna historiska mening "kunde" det i så fall inte ha hänt.

Många tänker sig att om världen är "deterministisk", så inträffar allting med nödvändighet och detta innebär då att ingenting kunde ha inträffat som inte verkligen inträffar. Med andra ord: *ingenting* som inte inträffar är historiskt möjligt. Ty det är oförenligt med naturlagarna i kombination med allt som tidigare har hänt.

3. Det råder inte så sällan delade meningar om vad som är begreppsligt möjligt respektive nödvändigt ("analytiskt"), även om det nog finns många okontroversiella exempel. Är det begreppsligt möjligt att en ogift man inte är en ungkarl? Är talande åsnor begreppsligt möjliga?

4. Annorlunda uttryckt: det som är nomologiskt möjligt är sant i någon logiskt möjlig värld som har samma naturlagar som vår. Nomologisk möjlighet kallas ibland "fysisk" möjlighet, men med tanke på att naturlagar inte bara innefattar fysikaliska lagar, utan också t.ex. kemiska och biologiska, föredrar många det vidare begreppet "nomologisk". Men vad som är "nomologiskt" möjligt är tyvärr rätt oklart, bl.a. beroende på att det råder delade meningar om vad en naturlag är. Det bör dessutom påpekas att "fysisk" möjlighet också skulle kunna syfta på det jag kallar historisk möjlighet.

Men detta är inte självklart. För även om något är historiskt omöjligt, så kunde det ändå ha inträffat, inte bara i logisk och begreppslig mening, utan även på ett mer substantiellt sätt. Ty dels kunde kanske något i förhistorien – vissa initialvillkor – ha varit annorlunda. Och framför allt hänger det på vad "naturlagar" är för något. Ofta tänker man sig att naturlagar gäller med någon sorts nödvändighet. En naturlag säger t.ex. inte bara att A åtföljs av B, utan dessutom att detta sker med en "naturlig" nödvändighet. Men enligt en annan uppfattning, som främst brukar förknippas med David Hume, så har vi aldrig några empiriska belägg för att en regelbundenhet gäller med nödvändighet, vilket gör att det vi kallar naturlagar visserligen gäller generellt, men inte med nödvändighet (såvitt vi vet). Och om naturlagarna, eller åtminstone några naturlagar, är av det slag Hume föreställde sig, så "kunde" något, som strider mot naturlagarna – eventuellt i kombination med vad som tidigare har hänt – alltså ändå ha hänt.⁵

Vidare. Två helt andra tolkningar av ordet "kunde" utgår från vad vi vet eller tror. Att något är *epistemiskt* möjligt betyder att det är förenligt med vad vi vet och det är *doxastiskt* möjligt om det är förenligt med vad vi tror.

Alla dessa tolkningar av "kunde" förutsätter alltså begreppet *förenlighet*. Att A är förenligt med B betyder då att det är *möjligt* att både A och B föreligger eller är sanna, dvs. att bägge samtidigt "kunde" föreligga eller vara sanna. Vilken sorts möjlighet det då är fråga om kan diskuteras. Det mest närliggande är kanske logisk eller begreppslig möjlighet, men vissa filosofer skulle nog säga att det här rör sig om vad som brukar kallas *metafysisk* möjlighet.⁶ Men vad är det?

4. METAFYSISK MÖJLIGHET

När filosofer under de senaste decennierna diskuterat nödvändighet och möjlighet, så är det ofta eller oftast metafysiska modaliteter som avses. Den som framför allt har inspirerat denna inriktning är Saul Kripke.⁷ Frågan är då vad Kripke menar med *metafysisk* möjlighet. Han säger

5. Naturvetenskapen kan knappast avgöra om naturlagar är nödvändiga eller (som Hume ansåg) tillfälliga regelbundenheter. I alla fall har de ännu inte gjort det. I en enkät för några år sedan var åsikterna om naturlagar delade; bland professionella filosofer med inriktning mot vetenskapsteori lutade 46 av 94 (48,9 procent) mot att de är som Hume tänkte sig, medan 39 av 94 (41,5 procent) lutade mot att de är nödvändiga (*PhilPapers Surveys*).

6. Jfr t.ex. Gendeler och Hawthorne 2002, s. 3.

7. Filosofer har även tidigare talat om metafysiska modaliteter (möjlighet och nödvändighet), men deras nuvarande intresse för dessa begrepp tycks framför allt ha inspirerats av Kripkes föredrag *Naming and Necessity* 1970 (1981).

att begreppet nödvändighet, och därmed också begreppet möjlighet,⁸ ibland

används på ett epistemologiskt sätt och kan då helt enkelt betyda *a priori*. Och ibland används det förstås på ett fysikaliskt sätt som när folk skiljer mellan fysisk och logisk nödvändighet. Men vad jag här intresserar mig för är inte ett epistemologiskt, utan ett metafysiskt begrepp, i någon (som jag hoppas) icke-pejorativ mening.⁹

Det här tyder på att Kripke menar att metafysisk möjlighet skiljer sig från både logisk, epistemisk och "fysisk" möjlighet. Och jag antar att "fysisk" möjlighet då är detsamma som det jag kallat nomologisk och/eller historisk möjlighet. På ett annat ställe tycks han visserligen kunna tänka sig att metafysisk och fysisk möjlighet sammanfaller. Han skriver att sanna teoretiska identifikationer, som t.ex. att värme är molekylrörelser, är nödvändiga "och här menar jag naturligtvis inte bara fysiskt nödvändiga, utan nödvändiga i högsta grad [*necessity in the highest degree*] – vad nu det betyder". Men han fortsätter inom parentes: "Fysisk nödvändighet skulle kunna visa sig vara nödvändighet i högsta grad. Men det är en fråga som jag inte vill föregripa [...]"¹⁰

Kripke tycks alltså, åtminstone tillsvidare, mena att metafysisk nödvändighet – eller "nödvändighet i högsta grad" – skiljer sig, inte bara från epistemisk, utan också från såväl logisk som fysisk nödvändighet. Allt som är metafysiskt möjligt måste rimligen vara logiskt och begreppsligt möjligt, men det omvända antas inte gälla.¹¹ Att mitt skrivbord kunde ha varit gjort av is är väl t.ex. logiskt och begreppsligt möjligt, men enligt Kripke är det inte metafysiskt möjligt. Det "kunde" inte, i den metafysiska meningen, ha varit gjort av is, eftersom det i så fall inte hade varit mitt skrivbord.¹²

Man brukar anse att våra naturlagar kunde ha varit annorlunda än de är. Det verkar självklart att detta är logiskt och begreppsligt möjligt – vilka naturlagarna är kan knappast avgöras av logiker eller språkvetare

8. Man brukar ju tänka sig att möjlighet kan definieras i termer av nödvändighet (och omvänt). Att något är möjligt innebär att det inte är nödvändigt att det inte inträffar. Att något är nödvändigt innebär att det inte är möjligt att det inte inträffar.

9. Kripke 1981, s. 35–36, min översättning.

10. Kripke 1981, s. 99, min översättning. Nödvändighet "in the highest degree" är såvitt jag förstår detsamma som metafysisk nödvändighet. Det vore ju annars naturligt att tänka sig att den högsta graden av nödvändighet är *logisk* nödvändighet, men det går knappast ihop med Kripkes exempel.

11. Se t.ex. Sider 2003, s. 2.

12. För egen del är jag inte övertygad om detta; se en notis från 24 maj 2013 på *Filosofisk tidskrifts* hemsida. För Kripkes uppfattning, se Kripke 1981, s. 113–14.

– så man menar nog mer än det.¹³ Å andra sidan kan man ju inte gärna mena att det är nomologiskt (eller historiskt) möjligt att naturlagarna vore annorlunda. Så det man menar är antagligen att det är metafysiskt möjligt. Detta antyder att metafysisk och nomologisk (eller historisk) nödvändighet inte är samma sak, även om Kripke tills vidare alltså tycks vilja hålla denna möjlighet öppen.

Men även om det är metafysiskt möjligt att naturlagarna vore annorlunda, så är det enligt Kripke metafysiskt nödvändigt att guld inte är en kemisk förening av flera olika grundämnen och att vatten är H₂O.¹⁴ Detta är ju däremot inte logiskt eller begreppsligt nödvändigt.

Likaså är det väl logiskt (och kanske begreppsligt) möjligt att det endast finns ett ändligt antal primtal, men detta är enligt Kripke metafysiskt omöjligt. Fyrkantiga cirklar anses vara metafysiskt omöjliga och kanske är de även begreppsligt omöjliga.¹⁵

Låt oss återvända till exemplet med ett tärningskast som visar en sexa. Kunde det ha blivit en femma i stället? Ja, naturligtvis i den meningen att detta hade varit logiskt och begreppsligt möjligt.¹⁶ Däremot hade det kanske inte varit historiskt, eller ens nomologiskt, möjligt. Det är förenligt med logiken och vår begreppsapparat – men kanske inte med naturlagarna (vilka de nu är), eventuellt i kombination med världens tillstånd innan tärningen kastades.

Var det då *metafysiskt* möjligt att tärningen visade en femma i stället för en sexa? Låt oss anta att det var historiskt omöjligt. Däremot var det *tänkbart* – i och med att det var logiskt och begreppsligt möjligt. Men dessutom var det kanske möjligt i en mer substantiell mening. Inte bara tänkbart, utan något som verkligen *kunde* ha hänt – även om det råkade vara historiskt, och kanske till och med nomologiskt, omöjligt. Alltså en metafysisk möjlighet.

I fortsättningen ska jag främst intressera mig för metafysiska möjligheter, närmare bestämt för kontrafaktiska metafysiska möjligheter.

13. Se t.ex. Chalmers 2002, s. 146, där han bl.a. säger att "there might well be metaphysically possible worlds with different laws".

14. Se Kripke 1981, s. 128. Man antar då att vatten verkligen är detsamma som H₂O, vilket tydligen inte är riktigt sant; se Needham 2000.

15. Enligt Kripke är matematiska sanningar metafysiskt nödvändiga; se t.ex. Kripke 1981, s. 159.

16. Kripke säger (1981, s. 16) att det finns sex möjliga utfall när en vanlig (*ordinary*) tärning kastas. Det tyder på att han inte tänker på logiska eller begreppsliga möjligheter, ty sådana kan ju också inkludera utfall som t.ex. att tärningen exploderar eller tappar alla sina prickar. Eller kanske menar han att det då inte skulle vara en "vanlig" tärning, men i så fall kan man undra om det alls finns några vanliga tärningar. Om han med "vanlig" bara menar att tärningen hittills aldrig, såvitt vi vet, har visat något annat än de sex vanliga utfallen, så har han nog rätt – men det visar ju inte att inte andra utfall hela tiden har varit möjliga, åtminstone i logisk/begreppslig (och eventuellt också metafysisk) mening.

Frågan är ju vad som verklighen *kunde* ha inträffat i *vår* värld inte vad som är logiskt eller begreppsligt möjligt och som alltså kunde ha inträffat i någon logiskt eller begreppsligt möjlig värld, som kan vara hur olik vår värld som helst.

5. EMPIRISK METOD

Hur ska man avgöra vad som kunde ha inträffat? Här är det ju fråga om kunskap om den så kallade "yttervärlden", och då ligger det nära till hand att utgå från att man måste använda sig av vanliga empiriska metoder. Om man nu inte kan avgöra genom direkt observation vad som är metafysiskt möjligt,¹⁷ så återstår det som brukar kallas hypotetisk-deduktiv metod.

Frågan är då om det finns någon *teori* (eller hypotes), som kan testas och få stöd av empiriska observationer på vanligt sätt (enligt hypotetisk-deduktiv metod), och som implicerar att flera oförenliga utfall är metafysiskt möjliga i någon situation, eller att något som inte är fallet kunde ha varit fallet. Om vi kan upptäcka något sådant skulle vi vara berättigade att tro att något kontrafaktiskt förhållande är möjligt.

Det finns säkert empiriskt väl underbyggda teorier som säger att under vissa betingelser inträffar ettdera av ett antal olika utfall. Kvantmekanik kan höra hit, men det finns också enklare exempel. För ett visst läkemedel kan man t.ex. beräkna sannolikheten för att det ska lindra eller bota ett visst sjukdomstillstånd samt för vissa biverkningar. Dessa olika effekter är möjliga, men det är också möjligt att de inte inträffar. Men vilken typ av möjlighet är det då fråga om?

Låt oss återigen använda tärningskast som exempel.¹⁸ Anta att vi har en teori som säger att när en viss tärning kastas, så kan det bli ettdera av sex olika utfall, vart och ett med sannolikheten 1/6. Vid ett visst tillfälle kastas tärningen och det blir en sexa. Nu är vi tillbaka till frågan om i vilken mening det kunde ha blivit en femma. Den statistiska tolkningen är empiriskt oproblematiske: i en lång serie kast blir det i ungefär en sjättedel av fallen en femma. Det var också, innan tärningen just nu kastades, logiskt, begreppsligt, epistemiskt och doxastiskt möjligt att det skulle bli en femma. Men var det *metafysiskt* möjligt? (Eller för den delen nomologiskt och historiskt möjligt?) Säger vetenskapliga teorier

17. David Lewis – en framstående expert på modal metafysik – säger på ett ställe: "We do not find out by observation what possibilities there are" (1986, s. 112).

18. Det kunde förstås vara lockande att hellre använda ett mer "vetenskapligt" exempel, som kvantmekanik. Men dels kan kvantmekaniken tolkas på en mängd olika sätt, och dels tror jag inte att ett kvantmekaniskt exempel skulle bli mer klargörande för mina syften.

överhuvud taget något alls om vad som är metafysiskt möjligt? Jag tror inte det.

Och även om det skulle vara så att vissa vetenskapliga teorier säger något om vad som *inte* är möjligt – t.ex. att det *inte* är möjligt att samtidigt exakt bestämma en partikels position och rörelsemängd, eller att det *inte* är möjligt för en partikel att färdas fortare än ljuset – så visar inte detta att vissa teorier också säger något om vad som är möjligt i det enskilda fallet.¹⁹

7. A PRIORI METODER

De absolut vanligaste filosofiska förslagen om hur man ska avgöra om något är möjligt går i stället ut på att man ska använda någon icke-empirisk metod, särskilt då att man ska "föreställa sig" eller "tänka sig" (*conceive*) något. Grovt uttryckt: det som är tänkbart är möjligt och det som inte är tänkbart är omöjligt. Här är två citat från David Hume i den riktningen:

ingenting som vi kan bilda en klar och tydlig idé om, är absurt eller omöjligt (1.1.7.6)

Att bilda en klar idé om något är ett ovedersägligt argument för dess möjlighet, och är ensamt en vederläggning av varje föregivet demonstrativt bevis mot den (1.3.6.5).²⁰

Man kan ju undra hur man kan vara säker på att en idé (föreställning, tanke eller varseblivning) verkligen är "klar och tydlig". Detta är ju avgörande och det kan inte gärna vara tillräckligt att man själv *tycker* att ens idé är klar och tydlig. Och det är svårt att se hur någon utomstående ska bära sig åt för att ta reda på om den är det. Har vi ens någon klar och tydlig idé om vad en klar och tydlig idé är?

Dessutom är det rätt uppenbart att en metod av detta slag på sin höjd kan användas för att avgöra om något är logiskt eller begreppsligt möjligt. Däremot kan den knappast användas om man vill avgöra vad som

19. Säger relativitetsteorin att det inte är (metafysiskt?) *möjligt* att färdas fortare än ljuset, eller säger den bara att ingenting rent faktiskt någonsin gör det? Jag vet inte, men jag skulle gissa att den bara säger det senare.

20. Hume 2003. Siffrorna inom parentes anger bok, del, sektion och paragraf. Humes uppfattning diskuteras bl.a. i Yablo 1993. Yablo citerar även John Stuart Mill som tvärtom säger att "our capacity or incapacity of conceiving a thing has very little to do with the possibility of the thing in itself; but is in truth very much an affair of accident, and depends on the past history and habits of our own minds" (Yablo, s. 2). Men Yablo själv accepterar Humes idé i fallibilistisk form: "Whatever you find conceivable, you are *prima facie* entitled to regard as metaphysically possible" (Yablo, s. 34).

är *metafysiskt* möjligt.²¹ Att något är tänkbart visar ju inte att det verkligen *kan* inträffa. Det visar bara att dess inträffande är förenligt med ens begreppsapparat.

Men Hume ska kanske snarare tolkas så, att det man ska föreställa sig inte enbart är det som ska visas vara möjligt, utan dessutom att detta är möjligt. Han talar på ett ställe om en "etablerad princip i metafysiken" som går ut på att

allt som sinnet klart föreställer sig innefattar idén om möjlig existens, eller med andra ord, att inget som vi föreställer oss är absolut omöjligt (1.2.2.8).

Det kan tyda på att det man ska föreställa sig ska innefatta själva möjligheten. Så har det också ibland uppfattats, t.ex. av Yablo som menar att den "filosofiska" betydelsen av att föreställa sig något innefattar att det man föreställer sig framstår som möjligt (*involves the appearance of possibility*).²²

En svårighet som uppstår med denna tolkning är om man verkligen kan ha en "klar och tydlig" idé om att något är *möjligt*. Det är kanske inte helt lätt ens när det gäller logisk och framför allt begreppslig möjlighet. Och speciellt svårt blir det nog ifråga om *metafysisk* möjlighet. Är det någon som har en klar och tydlig idé om vad metafysisk möjlighet är för något?

För att återgå till exemplet med ett tärningskast som resulterar i en sexa. Man kan nog ha en klar och tydlig (men falsk) idé om att tärningskastet resulterade i en femma, men det verkar betydligt svårare att ha en klar och tydlig idé om att det *kunde* ha blivit en femma.

Enligt Kripke är det t.ex. *inte* metafysiskt möjligt att guld är en kemisk förening. Han anser, som de flesta, att guld är ett grundämne och alltså inte en förening. Om vi antar att han vet detta, så är det inte heller epistemiskt möjligt för honom att guld är en förening. Men i en annan mening är det epistemiskt möjligt: Kripke kan tänka sig att kemisterna kan ha fel²³ och att guld trots allt är en kemisk förening (vilket ju bl.a. även Strindberg tycks ha trott). Det är alltså, på detta sätt, tänkbart för

21. En som noterat detta är Vaidya, som säger: "Clear and distinct perception of possibility does not imply *metaphysical* possibility, but instead implies *formal* possibility. Where formal possibility has to do with concepts or some way of understanding a thing, rather than with the metaphysical nature of the thing" (2007, sektion 2.1). "Formell" möjlighet tycks alltså motsvara det jag har kallat logisk och begreppslig möjlighet. För övrigt kan man kanske "tänka sig" eller "föreställa sig" även sådant som är logiskt och begreppsligt omöjligt, t.ex. att diagonalen i en kvadrat förhåller sig till sidan som ett rationellt tal.

22. Yablo 1993, s. 12. Vaidya tycks anse att Descartes har en liknande uppfattning: "Descartes' epistemology of modality rested on the rule that clear and distinct perception of possibility entails possibility" (Vaidya 2007, sektion 2.1).

23. Jfr Kripke 1981, s. 123.

Kripke att guld är en förening. Men samtidigt anser han att det är metafysiskt omöjligt. Tänkbarhet är alltså inte ett tecken på metafysisk möjlighet.

Ett annat exempel på samma sak är följande. Goldbachs förmodan säger att varje jämnt tal större än 2 är summan av två primtal. Enligt Kripke är det (konstigt nog) epistemiskt möjligt, både att detta är sant och att det är falskt. Men om man anser det så måste man såvitt jag förstår också anse att det är tänkbart att Goldbachs förmodan är sann och att det är tänkbart att Goldbachs förmodan är falsk. Men detta är inte metafysiskt möjligt, eftersom endera är metafysiskt (och eventuellt också begreppsligt) nödvändigt.²⁴ Alltså kan inte tänkbarhet implicera metafysisk möjlighet.²⁵

Men å andra sidan verkar det som om Kripke själv använder sig av någon sorts metod av detta slag för att avgöra vad som är metafysiskt möjligt. Han tycks mena att man kan se, eller inse, att något är möjligt genom att föreställa sig (*imagine*) en situation där det är sant.²⁶ Han anser bl.a. att vi kan tänka oss att drottning Elisabeths liv hade varit anorlunda, att hon t.ex. inte hade blivit drottning, men vi kan inte tänka oss att hon hade haft andra föräldrar, ty då hade det inte varit hon. Det förra är möjligt, det senare är omöjligt, tycks han mena.²⁷

Många skulle troligen hålla med om att det är metafysiskt omöjligt för en person att ha andra föräldrar än sina egna (åtminstone i en viss mening). Men det är såvitt jag förstår inte alls säkert att det är metafysiskt möjligt för personen att t.ex. vara gift med någon annan eller att ha ett annat yrke. Att man kan tänka sig det visar bara att det är logiskt och begreppsligt möjligt, men i den meningen är det nog också möjligt att ha andra föräldrar.

Man kan fråga sig *varför* man skulle tro att tänkbarhet är ett tecken på metafysisk möjlighet. Låt oss jämföra med vanlig varseblivning, som

24. Jfr Kripke 1981, s. 37. Jfr även Yablo 1993, s. 10. Eller ska man kanske invända mot detta resonemang att det trots allt *inte* är tänkbart både att Goldbachs förmodan är sann och att den är falsk? Vi tycker nog att vi kan föreställa oss bägge sakerna, men att vi *tycker* att något är tänkbart visar kanske inte att det också *är* tänkbart.

25. I en undersökning bland filosofer ansåg 35 % av alla som svarade (3226 st.) – och en lika stor andel av de mest professionella ("faculty or PhD", 1803 st.) – att zombies, dvs. var-
elser som ser ut och beter sig som människor men saknar medvetande, är tänkbara (*con-
ceivable*) men inte metafysiskt möjliga (*PhilPapers Surveys*). 24 procent ansåg att zombies
var metafysiskt möjliga, medan 18 procent ansåg att de var *otänkbara* (inconceivable).

26. Han säger t.ex. att vi "just imagine the situation" där något är fallet, som vi anser
vara möjligt, och han tycks mena att "once we see that such a situation is possible", så är
det möjligt; se Kripke 1981, s. 44. Och ett par sidor senare: "If we can't *imagine* a possible
world in which Nixon doesn't have a certain property, then it's a necessary condition of
someone being Nixon" (s. 46, min kursivering).

27. Jfr Kripke 1981, s. 113.

ju anses vara ett sätt att få kunskap om fakta. När man ser att det regnar tar man det som evidens för att det faktiskt regnar. Det är rimligt, eftersom den bästa förklaringen till varseblivningen tycks innefatta just det faktum att det regnar. Men den bästa förklaringen till att jag kan tänka mig att drottning Elisabeth dog redan vid fem års ålder innefattar knappast det faktum att detta är metafysiskt möjligt. Möjligheten – eller, om man så vill, det som faktiskt hände i en annan möjlig värld – orsakar inte min förmåga att föreställa mig detta.

8. KONTRAFAKTISKA VILLKORSSATSER

Det är ju vanligt att säga att något är möjligt om och endast om det är sant i någon möjlig värld. Men det hjälper oss inte att avgöra vad som är möjligt, eftersom man ju måste avgöra vad som är möjligt för att avgöra vilka världar som är möjliga. Om en möjlig värld består av satser eller påståenden, så måste man avgöra om det är möjligt att konjunktionen dessa satser eller påståenden är sann. Om de möjliga världarna är konkreta och kausalt isolerade rumstidliga objekt – som vår värld – så måste man ju ändå avgöra vilka konkreta objekt av detta slag som är möjliga.²⁸ Kanske är vår värld, som Spinoza tycks ha tänkt sig, den enda metafysiskt möjliga?

På senare tid har Timothy Williamson föreslagit en metod att avgöra vad som är metafysiskt möjligt.²⁹ Den utgår från att modala begrepp definieras i termer av kontrafaktiska villkorssatser. Att något är möjligt kan sålunda antas betyda att det inte gäller att om det vore fallet, så skulle det inte vara fallet, dvs. med vanliga symboler $\Diamond A =_{df} \neg(A \Box \rightarrow \neg A)$. Williamson själv föreslår för sin del att $\Diamond A =_{df} \exists p \neg(p \Box \rightarrow \neg A)$.³⁰ Han menar sedan att eftersom vi har en förmåga att avgöra om kontrafaktiska villkorssatser är sanna – en förmåga som vi använder oss av i många vetenskapliga och vardagliga sammanhang – så har vi därmed också en förmåga att avgöra vad som är möjligt. Denna förmåga kan kanske tänkas ha såväl empiriska som aprioriska grunder.

Men inte heller detta är någon lösning av vårt problem. För det första är den typ av möjlighet Williamson intresserar sig för *metafysisk* möjlighet och det är inte alls självklart att just metafysisk möjlighet kan definieras i termer av villkorssatser av den typ som förekommer i vetenskap

28. Jfr Sider 2003. Och, som t.ex. Bob Hale säger: "Whatever its technical utility, possible-worlds theory holds out little promise of illuminating answers to the philosophical questions about necessity and possibility which exercise us: what is the source or ground of possibility, and how how in general do we get to know about it?" (1999, s. 500). Lewis' (1986) möjliga världar kallas "möjliga", men det visar inte att de verkligen *är* (metafysiskt) möjliga.

29. Se t.ex. Williamson 2005.

30. Williamson, s. 21. Den första definitionen kommer från Robert Stalnaker.

och vardagliga sammanhang.³¹ I sådana sammanhang extrapolerar vi oftast bara från empiriska generaliseringar – när vi inte bara säger något mycket enkelt på ett lite krångligare sätt. Williamson har ett exempel där en person tittar ut genom fönstret, ser en räv springa förbi och säger till någon i rummet bredvid: "Om du hade tittat ut genom fönstret nyss, så hade du fått se en räv springa förbi". Det betyder väl inte mer än "En räv sprang just förbi", vilket ju inte är särskilt kontrafaktiskt.³² Trots att det här uttrycks med en kontrafaktisk villkorssats.

För det andra är de speciella villkorssatser Williamson utnyttjar väldigt speciella. De är inte av den sort vi använder i vardagslivet eller i vetenskap. Tvärtom är de ju bara ett krångligt sätt att uttrycka något som vi annars uttrycker mycket enklare. (Liksom i Williamsons exempel med räven.) Vi säger sällan eller aldrig "Det är inte så att om det här vore fallet, så skulle det inte vara fallet", utan vi säger "Det här är möjligt". Och frågan är hur vi vet det.

För det tredje förutsätter vi ju normalt, när vi tar ställning till kontrafaktiska villkorssatser, att de kontrafaktiska antaganden vi gör *kunde* ha varit sanna. Vi vill veta vad som skulle ha hänt om så-och-så hade varit fallet, men detta är av intresse endast om detta "så-och-så" verkligen hade kunnat inträffa, dvs. om det var möjligt, dvs. om det finns en möjlig värld i vilken det är sant.³³ Men det är ju just detta vi undrade hur vi ska avgöra och då kan vi knappast bara förutsätta att det redan är avgjort.

9. MODAL SKEPTICISM

Att något är tänkbart visar alltså inte att det också är möjligt i metafysisk mening. Och rent allmänt kan man väl säga att det också vore väldigt konstigt om a priori överväganden skulle kunna visa vad som är metafysiskt möjligt, dvs. vad som i verkligheten skulle kunna inträffa.

A priori resonemang kan däremot visa att något är *nödvändigt*. De mest närliggande exemplen på detta är väl bevis i matematik. Man brukar tänka sig att matematiska sanningar är nödvändiga.³⁴ Inte logiskt nödvändiga

31. Men i sin *Abstract* säger Williamson bland annat: "It is explained how questions of metaphysical possibility and necessity are equivalent to questions about counterfactuals, and the epistemology of the former (in particular, the role of conceiving or imagining) is a special case of the latter" (2005, s. 1).

32. Om man är petig kunde man invända att räven kanske inte hade sprungit förbi om den tilltalade hade tittat ut, men denna tänkbara situation är nog irrelevant för talaren.

33. Det kan väl också vara av *teoretiskt* intresse att veta vad som skulle ha hänt om något omöjligt hade inträffat, men i praktiken spelar det ingen roll. Man brukar tänka sig att en kontrafaktisk villkorssats, "Om A hade varit fallet, så skulle C ha varit fallet", är sann om och endast om det antingen finns en möjlig värld i vilken både A och C är sanna, som är mer lik vår värld än varje värld där A är sann och C är falsk, eller att A är omöjlig.

34. Kripke säger t.ex. att "a mathematical statement, if true, is necessary" (1981, s. 159).

– de kan inte härledas från logiken – och kanske inte heller begreppsligt nödvändiga (vad nu det innebär), men i alla fall (minst) metafysiskt nödvändiga. Därmed kan a priori resonemang också visa vad som är *omöjligt*, t.ex. att det bara skulle finnas ett ändligt antal primtal. Men det finns ingen anledning att tro att a priori resonemang också skulle kunna visa, eller utgöra evidens för, att något som är falskt ändå är metafysiskt möjligt.

*Finns det då några kontrafaktiska (metafysiska) möjligheter? Kunde något annat ha hänt än det som faktiskt händer? Vi tror ju normalt det. Och kanske har vi rätt. Men det kan vi inte veta. Och då kan vi heller aldrig veta om kontrafaktiska (metafysiska) villkorssatser är sanna.*³⁵ Trots att vi nog väldigt ofta tror det.

Peter van Inwagen har noterat att många filosofiska argument innehåller någon modal premiss om att något är möjligt, och han menar att vi aldrig kan veta om dessa premisser är sanna. Han kallar denna åsikt för "modal skepticism", men han anser ändå att vi ofta *kan* veta vad som är möjligt och nödvändigt i mer vardagliga, vetenskapliga och även filosofiska sammanhang.³⁶ Och han erkänner att han inte vet hur vi kan veta de modala sanningar han tror att vi vet – såvida de inte baseras på logiska, begreppsliga eller matematiska resonemang.³⁷ Min position är mer extrem än van Inwagens. Jag tror att vi *aldrig* kan veta att något kontrafaktiskt förhållande är möjligt i metafysisk mening. Men jag är inte lika extrem som Spinoza, som dessutom ansåg att ingenting kunde ha varit annorlunda än det faktiskt är, dvs. att ingenting kontrafaktiskt *är* möjligt (i, får man anta, metafysisk mening).³⁸ Såvitt jag förstår kan Spinoza ha rätt, men jag tror varken att han har det eller att han inte har det.

10. VARFÖR TROR VI ATT DET KUNDE HA VARIT ANNORLUNDA?

Det tycks alltså inte finnas någon metod med vars hjälp man kan fastställa att ett visst kontrafaktiskt förhållande kunde ha varit fallet. Vi kan aldrig veta – eller ens ha goda skäl att tro – att något kunde ha varit annorlunda än det är. Men varför tror vi då normalt att vi kan veta sådant?

35. Såvida inte försatsen är omöjlig eller eftersatsen nödvändig, se not 33 ovan.

36. Se van Inwagen 1998, s. 67 och 69 och 74. Det verkar som om den möjlighet van Inwagen talar om är det som brukar kallas "metafysisk" möjlighet, även om van Inwagen själv inte vill använda den termen, se s. 72 och not 9, s. 82.

37. Han tror att det kan ha att göra med att vi kan föreställa oss en möjlig värld i vilken det är sant, ungefär i stil med Yablos förslag (jfr van Inwagen 1998, s. 80). Men han menar att denna metod inte kan tillämpas i de filosofiska fall han intresserar sig för, eftersom vi inte kan föreställa oss så konstiga världar i *tillräcklig detalj* (s. 81). Såvitt han vet har t.ex. ingen hittills lyckat föreställa sig en möjlig värld där det finns genomskinligt tjockt järn (jfr s. 80).

38. I *Etiken*, bok 1, Teorem 29, säger Spinoza: "I naturen finns ingenting tillfälligt, utan allt är i kraft av den gudomliga naturens nödvändighet bestämt att existera och verka på visst sätt" (2001, s. 32).

Här ligger det förstås nära till hands att försöka hitta någon evolutionspsykologisk förklaring. Kan det möjligen vara så att de som tror på kontrafaktiska möjligheter får fler barn än andra och att därför modala föreställningar av detta slag har kommit att breda ut sig mer och mer under historiens lopp?

För att detta ska bli en bra förklaring måste man i så fall komplettera den med någon förklaring till att de som tror på kontrafaktiska möjligheter får fler barn. Vad vinner vi på att tro på sådana möjligheter? Livet blir kanske intressantare, men gör det oss mer fruktsamma? Det är väl en förutsättning för att man ska tro på en fri vilja och det kanske i sin tur gör det lättare att överleva.

Jag vet inte om man kan hitta en övertygande förklaring av detta slag – och inte heller om en sådan förklaring kan vara förenlig med att vi aldrig kan veta vad som kunde ha varit fallet. Men man kan ju alltid hoppas.³⁹

LITTERATUR

- Chalmers, David. 2002. "Does Conceivability Entail Possibility?" I Gendler och Hawthorne 2002, s. 145–200.
- Gendler, T. S. och J. Hawthorne, red. 2002. *Conceivability and Possibility*. Oxford: Clarendon Press.
- Hale, Bob. 1999. "Modality". I *A Companion to the Philosophy of Language*, utg. Bob Hale och Crispin Wright, s. 487–514. Oxford: Blackwell.
- Hume, David. 2003. *Avhandling om den mänskliga naturen*. Stockholm: Thales.
- van Inwagen, Peter. 1998. "Modal Epistemology". *Philosophical Studies* 92.
- Kripke, Saul. 1981. *Naming and Necessity*. Oxford: Blackwell.
- Lewis, David. 1986. *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell.
- Needham, Paul. 2000. "What is Water?" *Analysis* 60, nr 1, s. 13–21.
- Sider, Theodore. 2003. "Reductive Theories of Modality". I J. Loux och D. W. Zimmerman, red., *The Oxford Handbook of Metaphysics*, s. 180–208. Oxford: Oxford University Press.
- Spinoza, Baruch. (1677) 2001. *Etiken*. Stockholm: Thales.
- Vaidya, Anand. 2007. "The Epistemology of Modality". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, utg. E. N Zalta. <http://plato.stanford.edu/>
- Williamson, Timothy. 2005. "Armchair Philosophy, Metaphysical Modality and Counterfactual Thinking". *Proceedings of the Aristotelian Society* 105, nr 1, s. 1–23.
- Yablo, Stephen. 1993. "Is Conceivability a Guide to Possibility?" *Philosophy and Phenomenological Research* 53, nr 1, s. 2–42.

39. Man måste notera att även om det kan vara bra att tro att flera olika framtider är möjliga – t.ex. när man spelar tärning eller krona och klave om något – så är det inte klart att de måste vara metafysiskt möjliga. Det räcker väl att de är epistemiskt möjliga?